

TIMBRO

Forntiden är inte vad den borde vara:

VÅR NOSTALGISKA SKOLDEBATT

Magnus Nilsson

TIMBRO • Februari 2013

Om författaren

MAGNUS NILSSON äger och driver Etablera PR
och är fritidspolitiker i Solna.

© Författaren och Timbro 2013

Omslagsbild: Henrik Gahnström

ISBN 978-91-7566-929-8

www.timbro.se

info@timbro.se

Innehåll

Nostalgin är vår arvedel ·	4
Nostalgi är politikens bästa vän ·	4
Likvärdighetens förskjutning ·	6
Det var inte bättre förr ·	6
Varifrån kommer nostalgin? ·	8
Skolans Rift Valley ·	9
Från Ansgar till Gustav ·	11
I byråkratiseringens gryning ·	12
Land skall med inspektion byggas ·	15
En delad värld ·	15
Institutionell tröghet, typ ·	16
Enhetsskolans seger ·	18
Forntiden är nära ·	20
Från elit till massa ·	22

Skolorna har blivit fulare. För 100 år sedan var skolbyggnaderna finare än hemmen. Nu är det tvärtom, noterade Staffan Selander, som forskar om "didaktisk design". Vad betyder fullheten för lärandet? Oerhört mycket, kan den vittna om som tillbringade sina skolår bland målningar av Carl Larsson, Prins Eugen, Bruno Liljefors, Axel Törneman. Världen utanför skolan gjorde sig påmind i full skala – eller mer – på väggarna. Numera tycks den ofta vara utestängd.

Respons, nr 3, 2012

NOSTALGIN ÄR VÅR ARVEDEL

Jag kom nästan i gräl med en av mina bekanta. Hon är jämnårig med mig men har barn i gymnasieåldern. Det är i och för sig inget konstigt med det. Hon fick barn i sena 30-årsåldern, vilket var normalt på 1990-talet och är det i ännu högre utsträckning i dag.

Men det var inte det vår animerade diskussion handlade om, utan hennes uppfattning om att det nya betygssystemet var så "konstigt och dumt" – något som hon tyckte drabbade hennes döttrar. Hon ansåg att vi borde ha behållit det gamla systemet som var enkelt och begripligt. Över huvud taget var skolan konstig. Politikerna hade avskaffat studieindelningen, linjesystemet på gymnasiet var oöverskådligt och allt var inriktat på teoretiska kunskaper och högre studier. Mina lama försök till invändningar och nyanseringar av hennes bild av skolan ledde bara till irritation hos henne och motsvarande frustration hos mig.

Jag bytte samtalsämne. Men min bekants uppfattning är den totalt dominerande både hos allmänheten och bland många politiker som deltar i skoldebatten. Det finns en allmän föreställning om att skolan var bättre förr.

NOSTALGI ÄR POLITIKENS BÄSTA VÄN

Utbildningsminister Jan Björklund (FP) är ett bra exempel på hur en politiker skickligt kan spela på nostalgi för att profilera sig i skolfrågan. Den allmänna uppfattningen om Björklund är att han är en skolpolitiker som inte kan skilja mellan skolgård och kaserngård. Den som följer honom mer noggrant inser att detta är en orättvis bild. Björklund är en jämförelsevis nyanserad och insiktsfull skolpolitiker, men samtidigt är han själv ansvarig för hur han uppfattas och har sannolikt mycket medvetet valt att spela på medelklassens nostalgiska föreställningar. Ett tydligt exempel är läsplattdebatten.

Så här var det: Skolpolitikerna i Sollentuna tänkte förbjuda papper och penna i skolan. Endast läsplattor skulle vara tillåtna. Björklund rasade mot detta. Inga läsplattor i våra skolor! Moderata Ungdomsförbundet kallade Björklund bakåtsträvar och startade en insamling för att köpa en läsplatta till honom. Eller, var det verkligen så?

Nej. Den som går tillbaka och studerar pressmeddelanden och blog-

gar ser att läsplattorna skulle vara ett *komplement* till vanliga böcker, papper och penna – därtill i några skolor som själva valt detta. I Sollentuna talar inte skolpolitikerna om för skolorna hur de ska bedriva undervisning. Björklund i sin tur ville inte alls förbjuda läsplattor. Moderata Ungdomsförbundets insamling var ett slag i luften. Med andra ord handlade hela den upphetsade debatten om förslag och åsikter som inte existerade (förmodligen den dominerande typen av politisk debatt).

Men den som tittar noga ser att det första (medvetna) missförståndet gjordes av Björklund. Han formulerade sig som om Sollentuna tänkte förbjuda papper, penna och vanliga böcker, något han rimligen måste ha vetat inte var fallet:

Jag studsade till när jag läste tidningen. Jag har inga invändningar mot att man använder datorer tidigt. Men om man tänker ersätta böckerna fullt ut med digitala hjälpmedel, då är man fel ute. ... Man måste lära sig skriva för hand i skolan, det går inte att upphöra med det. Man kan inte säga att bara för att det är svårare att skriva med penna så ska man sluta med det. Jag blir rätt sorgsen när jag läser att man tänker så. Även i framtiden måste man kunna både skriva och räkna. Man kan inte alltid ha tillgång till en dator var man än befinner sig, säger Jan Björklund. ... När man uttrycker sig som att böcker tillhör forntiden och att pennan inte ska finnas, då tror jag att man är farligt ute. Det är bra att man är snabb med att använda ny teknik, men jag blir orolig om man tror att man kan sopa ut allt som inte är det nyaste. Papper och penna måste man också ha, även om det är svårare att skriva välskrivning för hand.¹

Dagens Nyheters nätupplaga, läst 2012-02-01

Lägg märke till att Björklund använde termen ”välskrivning”. Förvisso står det i läroplanen att eleverna ska lära sig skriva för hand, men ”väl-skrivning” som separat disciplin finns knappast kvar. Björklund använde termen medvetet för att ge associationer till en tidigare, och bättre, skola. Att det skulle vara omedvetet är lika sannolikt som att han skulle ha råkat tala om skolämnena ”hembygds-kunskap” och ”kristendom”. Nostalgin som politiskt verktyg kan knappast illustreras tydligare.

Att Moderata Ungdomsförbundet mot den bakgrunden i sin tur valde att missförstå kanske kan ursäktas. Likaså att Björklund av många uppfattas som ensidigt intresserad av ordning-och-reda-frågorna. Men den uppfattningen har gjort honom till Sveriges viktigaste skolpolitiker och detroniserat Moderaterna som skolparti.

1. Folcker Aschan, A. (2012), Skolministern sågar projekt med surfplatta, *Dagens Nyheter*, läst 2012-02-01, <www.dn.se>.

LIKVÄRDIGHETENS FÖRSKJUTNING

Nostalgin tar sig i dag några uttryck utöver ordning-och-reda-frågorna. Ett är föreställningen om att skolorna tidigare hade ungefär samma kvalitet, att de var "likvärdiga". Men så har det aldrig varit. Den idén bottnar i en ideologisk förskjutning som skedde under 1970- och 1980-talen. Innan dess betydde "likvärdig" att alla skolor i hela Sverige hade samma läroplan, timplan, resurser och utbildningsmaterial samt lärare med samma kunskaper och lämplighet. Staten ansvarade för lärarutbildningen och lärarna var statsanställda. Kommunernas uppgift var i princip att tillhandahålla skollokaler. Det rådde total centralstyrning. Alla elever behandlades likvärdigt, men ingen hänsyn togs till individuella förutsättningar.

Efter 1980-talet betydde "likvärdig" att varje elev skulle behandlas efter sina egna, individuella, förutsättningar. Det ledde till allt mindre centralstyrning. I dag är den minimal. Dels finns det friskolor, dels behandlar många kommuner sina skolor som om de vore friskolor. I många fall har friskolorna gått mot att vara koncerner med stora inslag av likriktning, medan kommuner låtit sina skolor utvecklas var och en på sitt sätt. Det betyder att skillnaderna mellan olika skolor syns tydligt i dag, medan alla skolor för 50 år sedan såg likadana ut.

Det var förstås inte alls så att skolorna förr verkligen var likvärdiga. På ytan var de förvisso lika, men självklart varierade olika skolor beroende på skolledning, rekryteringsmöjligheter och elevernas sociala bakgrund. Och då talar vi här om enhetsskolan som infördes i slutet av 1960-talet. Innan dess var skillnaderna institutionaliserade och ännu större, men det återkommer vi till.

Förskjutningen i betydelsen av termen "likvärdig" gällde inte bara skolområdet utan hela den offentliga sektorn. Det var en betydande ideologisk förändring som sällan uppmärksammas. Den förebådade skiftet från regelstyrning till den målstyrning som i dag genomsyrar stora delar av vår lagstiftning, exempelvis kommunallagen. Som en konsekvens av målstyrningen har vi fått dagens system där målen bryts ned på förvaltnings- och verksamhetsnivå och följs upp med dokumentation, återrapportering, revision, utvärderingar och uppföljningar som resulterar i rapporter, meritvärden, nyckeltal och rankningar. Även denna verksamhet, tillsammans med att man i dag kan jämföra skolor genom meritvärdena, bidrar till medvetandet om att skolorna inte är likvärdiga.

DET VAR INTE BÄTTRE FÖRR

Grundslaget i skoldebatten är alltså att skolan var bättre förr. Den uppfattningen är förmodligen felaktig på minst en punkt och garanterat felaktig på en annan punkt. För det första är det av allt att döma så att den svenska skolan – i den mån man kan tala om något sådant – är bättre nu än någonsin. För det andra har det knappast funnits något sådant som "skolan förr". Den ordning vi har i dag med nioårig grund-

skola, treårig gymnasieskola är överraskande långlivad. Det har förvisso skett förändringar av timplaner, betygssystem och liknande, men grundstrukturen har varit densamma. Och att friskolereformen har existerat relativt oförändrad i 20 år måste vara unikt, med tanke på dess kontroversiella karaktär.

Att inga riktigt genomgripande förändringar har skett betyder dock inte att skolan har fått arbetsro. Tvärtom är den politiska impulskontrollen på spädbarnsnivå när det gäller skolan. I praktiken har en förändring knappast hunnit genomföras och än mindre utvärderas förrän nästa står på tur och ytterligare nästa är på väg att uralstras någonstans i det politiska systemet.

Men på en övergripande nivå är dagens skolsystem enhetligt och begripligt både i en historisk och nationell jämförelse. Som vi senare ska se har skolsektorn varit en arena för intensiv ideologisk kamp de senaste 200 åren – därtill en ideologisk kamp i flera dimensioner där otaliga fördröjningsstrider har resulterat i ett myller av kompromisser och övergångsregler. Det var inte förrän i slutet på 1960-talet som det vi i dag uppfattar som naturligt kom till – ett enhetligt utbildningssystem där en individ kan följa en snitslad (om än ofta mycket krävande) bana från första klass till doktorsexamen i princip utan att någonsin riskera att finna sig ha gjort oåterkalleligt felaktiga val. Ingen behöver säga ”jag trodde att jag var ointresserad av att studera vidare så jag valde en yrkesinriktad utbildning – nu kan jag inte gå vidare till högre utbildning”.

Före 1960-talet kunde en elev ganska tidigt under sin skolgång välja oåterkalleligt fel och problemet var större ju längre tillbaka i tiden vi går. Många av arbetarrörelsens pionjärer var briljanta personer som på grund av sitt ursprung fann sig totalt utestängda från högre utbildning. De var kanske tidningsredaktörer, intelligenta, belästa och engagerade, men befann sig i underläge även i jämförelse med medelmåttor från mer bemedlade familjer, som fått gå på läroverket och till sist kunnat ta en studentexamen och börja på universitetet. Det är därför det bland socialdemokrater uppfattas som så kontroversiellt och som en återgång i utvecklingen med förslag på utbildningsval inom skolsystemet som inte ger behörighet till högskolestudier. På borgerligt håll kan vi ibland (lätsas) tro att det handlar om förakt för praktisk kunskap och vanliga yrken, men skälet är en motvilja mot ett system som i ett tidigt skede alldeles i onödan minskar människors valmöjligheter. I dag har vi i stället total frihet att välja mellan skolor och linjer, och det finns nästan inget sätt att välja fel eller straffa ut sig. Detta förefaller ha fått till resultat att en del elever aldrig riktigt bestämmer sig för en inriktning och koncentrerar sig på denna.

Som så ofta förefaller utvecklingen bestå i att man byter ut sina gamla problem mot nya, men bättre, problem. Nostalgin är således missriktad och bygger på felaktig information. Det är naturligtvis inte så att alla tidigare idéer och metoder inom den svenska skolan var sämre

än alla dagens idéer och metoder, men det finns goda skäl att anta att skolan i dag generellt sett är bättre än tidigare.²

VARIFRÅN KOMMER NOSTALGIN?

Min väninnas föreställning om att skolan var bättre när hon och jag var unga kan nog förklaras av allmän okunskap och vår generella fallenhet för nostalgi, men även politiker, skoldebattörer och lärare som borde vara rimligt insatta anser påfallande ofta att skolan var bättre förr. De har en bild av att det funnits en vattendelare någonstans i historien: innan enhetsskolan, innan man tog bort studentexamen, innan flumskolan, innan de relativa betygen, innan kommunaliseringen, innan friskolereformen, innan de målrelaterade betygen – en lista av de vanligaste förmenta orsakerna till den nya tidens förfall.

Men det finns ändå en fråga som pockar på svar, nämligen varför just skolan är ett samhällsområde som drabbas av så mycket nostalgi. Det finns ju inte samma idéer om att polisen, domstolarna, äldreomsorgen, televisionen, Vägverket eller Socialstyrelsen var bättre förr. Ett skäl är att vi alla har gått i skolan som barn. När man är barn eller mycket ung är tillvaron för de flesta ganska bekymmersfri. Man tenderar att minnas det som var trevligt och till sist är det mest avlutningarna med Den blomstertid nu kommer som präglar ens bild av skolan. Forntiden är till skillnad från framtiden alltid trygg: vi vet att det gick bra. Vi är fortfarande vid liv. Framtiden, däremot, innehåller en del mer eller mindre uppenbara hot ...

Ett annat skäl till skolnostalgi är förmodligen att de som under de senaste decennierna ägnat sig åt skoldebatt kommer från en liten och traditionellt privilegierad del av det svenska skolsystemet. De sista studenterna som tog studenten ”på riktigt” gjorde det 1968 och är alltså i dag drygt 60 år gamla. De är de sista kullarna i 40-talistgenerationen, som också var den första generationen där högre utbildning var mer allmän och där akademikerna därmed förlorade i genomslag. Uppmärksamheten kring studentrevolten 1968 – som vi minns för att en samling vänsterextremister ockuperade kårhuset och måste föras därifrån med polisbeskydd – berodde på att universitetsstudenter traditionellt varit en elit som skulle komma att styra samhället. På den tiden refererades debatterna i Stockholms universitets kårfullmäktige i Dagens Nyheter. Åsikterna tillmättes den största vikt. I dag nämns knappast kårfullmäktige.

För att förstå vad det betyder måste vi göra en kort historia något mindre kort.

2. Tyvärr finns det en del stora problem när det gäller vissa specifika ämneskunskaper, men den diskussionen ligger utanför denna texts ämnesområde.

Vi som föddes kring 1960 växte upp omgivna av skolterminologiska fossil (och undervisades av en och annan kvastfening). Med det menar jag inte bara att en del lärare var pensionsmässiga. Alla lärare blir pensionsmässiga om de får leva och ha hälsan och står ut med att undervisa till pensionsdagen. Vad jag menar är att skolan under 1960-talet verkligen var i en brytningstid.

Jag gick i Djurgårdsskolan som var en gammal folkskola. Sedan hamnade jag i Gärdesskolan som var en modern högstadieskola, men gick sedan i Whitlockska samskolan och i Östra Real (där prins Eugen mycket riktigt hade utsmyckat väggarna). Mina vänner gick på skolor som Ahlströmska, Djursholms samskola, Norra Real, Södra Latin (exotiskt och lite vänstervridet) och Nya Elementar. Dessförinnan hade de gått i skolor med namn som Palmgrenska eller Carlssons skola. Jag tror ingen av oss någonsin funderade över varför skolorna hette som de hette, varför till exempel skolorna ute i Vårberg, där min mamma var lärarinna, hade platta namn som mest påminde om vilken T-banestation som låg närmast. Hade vi vetat att det fanns elever som gick i skolor som kallades för "Katte" skulle vi inte ha funderat över det namnet heller. Men skolnamnen är alla påminnelser om att den svenska skolan inte alltid sett ut som den gör i dag – och då menar jag inte bara att läsplattorna har ersatt klassuppsättningarna av Nils Holgersson och att de svarta tavlorna och kritdammet försvunnit. Jag menar främst att strukturen var helt annorlunda.

Och det är här det inledande citatet från den utmärkta tidskriften *Reform* kommer in i resonemanget. Det utgår från att skolan var enhetlig och att de stora tegelpalatsen i de större städerna och centralorterna är representativa för den miljö som gårdagens elever vistades i. Men det är ett misstag av samma typ som görs av dem som hänvisar till filmen *Hets* som ett exempel på hur skolan var förr. Filmens miljö är läroverket – en skolform som historiskt sett främst var tillgänglig för eliten och där en mycket liten andel av eleverna gick, men som samtidigt fick en väldigt stor del av resurserna. Stig Järrels rollfigur Caligula är latinlärare vilket markerar skolans status. Den elev som gick i en sådan skola skulle typiskt sett först bli reservofficer och därefter studera på universitetet, vilket i praktiken var en biljett till en tillvaro där tjänstefolk var en självklarhet.

Några korta siffror får illustrera förhållandena. I mitten av 1950-talet gick cirka 650 000 elever i folkskolan (*Nationalencyklopedin*). Ungefär 65 000 elever gick på gymnasium eller i realskola (*Svensk utbildningshistoria*, Studentlitteratur 2012).³ Men enligt *Statistisk årsbok* 1955 (tabell 391) fick folkskolan knappt 350 miljoner medan läroverken fick knappt 100 miljoner. Exakt vad som döljer sig bakom siffrorna i

3. Richardson, Gunnar (2010), *Svensk utbildningshistoria*, Lund: Studentlitteratur.

Statistisk årsbok är i sammanhanget irrelevant. De 10 procent av eleverna som gick i läroverken fick nästan 30 procent av resurserna. Det är ingen liten skillnad. Tänk om vissa elever fick 200–300 procent högre skolpeng än andra? Dessutom är siffrorna från 1950-talet då allt fler elever gick på läroverken. Skillnaderna var förmodligen större ju längre tillbaka i tiden vi går.

När de stora tegelborgarna med fresker och mäktiga trapphus byggdes kring förra sekelskiftet handlade det alltså om jättesatsningar på en liten grupp elever.

Låt oss gå tillbaka ytterligare några hundra år, om inte till skapelsens gryning så i varje fall till den tid då Sverige på allvar etablerades som enhetsstat. Det är lätt att glömma att det finns lika många sätt att organisera en nation som det finns nationer. Sverige har en intressant blandning av stenhård centralisering och lokalt självstyre. Kommuner och landsting har egna beslutande församlingar och egen beskattningsrätt. De styrs av statsmakten genom mål och riktlinjer men får själva utforma detaljerna i hur dessa mål ska nås. Regeringen styr genom generella instruktioner till de självständiga statliga verken. Sverige liknar rätt mycket en modern koncern med dotterbolag och resultatenheter.

Dagens sätt att styra Sverige bygger på en mycket modern och långtgående föreställning om legalitet och samhällsnytta. Sverige svämmar över av småpåvar. Det unika är att dessa småpåvar i allt väsentligt styrs av sin lojalitet mot Sverige som samhälle och idén om lagstyre och oväld. Det är få landshövdingar, verkschefer, landstingsdirektörer eller kommunstyrelseordföranden som primärt tänker i termer av att utnyttja sin position till att skrapa ihop en privat förmögenhet och anställa sina släktingar eller inflytelserika personer från den egna valkretsen. Det förekommer tvivelaktigheter och klara övertramp, men det är inte epidemiskt.

Man säger att skolan är en spegling av samhället. När det gäller de senaste 200 åren är det alldeles uppenbart. Skolan motsvarar samhällets behov och skolans förändring motsvarar samhällets förändring. Men inte helt och hållet. Några faktorer stör den nyttoorienterade anpassningen av skolan till samhällets behov:

1. Inte ens i ett så enhetligt samhälle som det svenska med vår starka centralstyrning har vi omedelbara och genomgripande politiska reformer. Gamla strukturer blir kvar på grund av nödtvång eller för att olika intressegrupper för mer eller mindre framgångsrika fördröjningsstrider för sina egna privilegier.
2. Alla politiska reformer handlar inte om att anpassa politiken och de offentliga strukturerna till någon form av objektivt identifierad samhällsnytta. I stället styrs de ofta av ideologiska föreställningar och visioner om hur samhället borde vara. Införandet av enhetsskolan under 1960-talet skulle kanske ha fungerat bättre om det inte hade sammanfallit med kulturradikalism och vänstervåg. Kritiker av friskolorna skulle förmodligen göra samma antagande om den refor-

men – att den skulle ha fungerat bättre om den inte fullt ut präglats av ”1980-talets marknadsfundamentalism”.

Resultatet blir ett svårbegripligt lapptäcke. Den som gått i skolan under en viss tid uppfattar dock det system man levt under som naturligt och begripligt. När man är barn tror man att alla har det ungefär som en själv och att det alltid har varit som det är. När jag gick i skolan uppfattade jag naturligtvis inte att min gamla lågstadielärarinna (en riktig fröken: ensamstående, barnlös, religiös, i brun tweed) representerade en skola med tydliga rötter från seklets början. Inte heller att den unge läraren (”magister”, men i tajta jeans) som vi fick i högstadiet var ett besök från framtiden. Lapptäcket är självklart och begripligt. Men med tiden kommer nya varianter av lapptäcket och när de egna barnen börjar skolan ett par decennier senare förefaller det konstigt och obegripligt. Det var bättre förr!

Okej. Kanske det. Men hur var det då ”förr”? Hade vi kunnat behålla delar av det gamla systemet? Finns några av svaren på hur vi ska få en bättre skola i framtiden någonstans i forntiden?

Låt oss gå tillbaka och ta en titt.

FRÅN ANSGAR TILL GUSTAV

Det börjar oftast med Gustav Vasa. Men när det gäller våra skolhistoriska fossil har vi sådana som är ännu äldre. Det är katedralskolorna. Redan namnet antyder att det handlar om tiden före reformationen. Exakt när Sverige kristnades är omtvistat, men under 1100–1200-talen etablerades den katolska kyrkoorganisationen i Sverige. 1120 skapades en förteckning över svenska biskopssäten. Landet indelades i stift och i varje stiftsstad skapades en kyrkostyrelse, ett domkapitel, som tillsammans med biskopen skötte de kyrkliga angelägenheterna. Denna organisation krävde personal – kompetensförsörjning skulle vi säga i dag – och därför inrättades utbildningsanstalter. Det var upphovet till dagens katedralskolor. Från början var det helt enkelt prästutbildningar. Uppdelningen var ofta en grundläggande utbildning i läsning, skrivning, grammatik, dialektik och retorik (det kallades ”trivia”, varifrån vi har ordet ”trivial”, det vill säga något vanligt, självklart, grundläggande). På den grunden lades själva prästutbildningen med teologi och predikan med mera. Latinets ställning var självklar. Det var den katolska kyrkans och den övriga europeiska bildningselitens gemensamma språk. Ett antal klosterordnar etablerade kloster som även de ofta drev någon form av skolverksamhet.

Men det var inte bara kyrkan som ägnade sig åt någon form av organiserad utbildning. I städerna hade borgerskapet behov av viss kunskap, i varje fall av att kunna läsa, skriva och räkna. Städerna tillhandahöll skolor, och vi känner till existensen av åtminstone ett tiotal. Stadsskolorna hade också en annan uppgift, nämligen barnförvaring. Framför

allt unga pojkar som sprang vind för våg – på medeltiden fanns inte så många hemmafruar och det var vanligt att barn var föräldralösa – ställde till mycket ofog. Skolan var en lösning på det problemet.

Adeln ingick inte i någon form av offentligt organiserad undervisning. Unga adelsmän och kvinnor utbildades privat. Av allt att döma var det en hård regim, åtminstone för de unga männen, som från tidig ålder drillades i allt från ridning och fäktning till latin och filosofi.

Genom katolska kyrkan inlemmades Sverige i en internationell gemenskap där bildningen spelade en stor roll. Universiteten i Bologna, Paris, Prag, Heidelberg, Köln, Leipzig, Rostock och Greifswald tog emot många svenska studenter. Dessa slog sig samman för att hjälpa varandra. Våra studentnationer i Uppsala och Lund (danskt till 1658) är en rest av den traditionen på hemmaplan.

Det var ingen som tänkte tanken att utbildning skulle vara en angelägenhet för staten eller såg ett behov av samordning. Skolan var en avspeglning av samhället. Statsmakten var svag och förmådde inte samordna så mycket annat än sig själv kring angelägenheten att bevara sig själv.

Medeltiden började och slutade vid lite olika tidpunkter i olika delar av Europa och självklart kan man ha olika uppfattningar om vilken som är mest relevant. I Skandinavien är en rimlig tidpunkt när Kalmarunionen definitivt upphörde, vilket var när Gustav Vasa blev kung 1523. Sverige blev ett självständigt rike med stark kungamakt. Gustav Vasa skapade grunden för en modern stat med en centralförvaltning under ledning av en kunglig sekreterare som styrde lokala förvaltningar med kungliga fogdar. Riket regerades inte längre av självständiga läns herrar som svurit trohet mot kungen utan av tjänstemän utsedda av kungen.

Den religiösa betydelsen är här ointressant. Det intressanta är däremot vad som hände med utbildningsväsendet i Sverige. Kyrkan hade förlorat sin gentemot staten självständiga status och förvandlats till en del av statsapparaten med kungen som överhuvud. Både prästerna och hela svenska folket tvingades genomgå en religiös omskolning. Hela den kyrkliga skolorganisationen hade hamnat under statens kontroll i och med förstatligandet av kyrkan.

I BYRÅKRATISERINGENS GRYNING

Gustav Vasa lär ha varit mindre kulturellt lagd, men i 1541 års kyrkoordning finns ett avsnitt om skolans organisation som säger att latin och kristendomsundervisning är de viktigaste ämnena, men även läsning, skrivning och räkning. Vid Gustav Vasas död var det svenska skolväsendet relativt väl organiserat. 22 skolor fanns förtecknade i stiftscentrumen och andra betydande städer. Den första skolordningen kom som en del av 1571 års kyrkoordning under Johan III:s tid. Kristendom och latin var de viktigaste ämnena. Det var en kodifiering av vad som redan var rutin, men ändå en milstolpe: en viss enhetlighet när det

gällde organisation och kursplaner fastslogs i en kunglig förordning. Svensk skolpolitik hade tagit sin början och därmed tar vi ett språng till 1800-talet.

Under 1800-talet växte nationalstaten fram som dominerande föreställning. 1600-talets vetenskapliga revolution skapade grunden för industrisamhället. Den ekonomiska makten förflyttades från adeln, vars ekonomiska bas var lantbruket, till industri och handel. De som idkade industri och handel var intresserade av fasta spelregler: rättssystem, finanssystem, handelsvägar, post, transporter och nationell infrastruktur. Detta kunde bara tillhandahållas av en välorganiserad stat i symbios med näringarna. Borgarklassen uppstod: jurister, ingenjörer, läkare, bankirer, redaktörer och direktörer. Men det var inte minst statstjänstemän som befolkade den administrativa apparat som behövdes för att organisera de nya statliga verksamheterna. Dessa utgjorde en alldeles ny kategori av experter och ämbetsmän vars enda lojalitet var lagen – eller i varje fall var deras självbild sådan, och de flesta medborgare höll med.

Utvecklingen under 1800-talet gick oerhört fort. Vi som varit med om IT-revolutionen anser med rätta att det handlade om en snabb och omvälvande samhällsförändring. Men när det gäller samhällsinstitutioner kan nog ingenting mäta sig med 1800-talet.

Mellan 1820 och 1850 uppstod grunden för aktiebolagen och hela den moderna banksektorn. 1846 avskaffades skråväsendet, 1864 infördes fullständig näringsfrihet. På 1850-talet började man bygga stambanorna (finansierade med enorma lån). 1866 infördes tvåkammarriksdagen. Därmed försvann ständsriksdagen, en kollektivistisk och förmodern institution baserad på gruppstillhörighet: adel, präster, borgare och bönder. Annat var lika arvsrätt för män och gifta kvinnor, att spöstraffet avskaffades, att husagan avskaffades och att kvinnor kunde bli myndiga.

Vidare ökade befolkningen dramatiskt. År 1800 var vi 2,3 miljoner svenskar. År 1900 var vi 5,1 miljoner – detta trots att ungefär en miljon människor emigrerade under perioden. Till sist satte industrialiseringen fokus på behovet av utbildning. Industrin behövde arbetskraft som var disciplinerad och som kunde läsa, skriva och räkna.

Det är därför knappast förvånande att det var under 1800-talet den process påbörjades som ledde till den moderna skolan. Det mest genomgripande var den ideologiska föreställningen om att det var statens ansvar att alla skulle få utbildning. Den tanken berodde inte enbart eller ens främst på upplysningstidens idéer om demokrati och mänskliga rättigheter. I stället var det den framväxande demokratin som orsakade oro hos eliten för vad som kunde hända om människor helt utan bildning fick inflytande över statens styrelse. Demokratin ansågs kräva upplysta och bildade medborgare.

Men denna uppfattning var inte självklar. Under 1800-talets första decennier fördes det en debatt mellan liberaler som menade just att

demokratin förutsatte bildade medborgare, och en konservativ falang som menade att staten endast skulle ansvara för medborgarnas religiösa fostran – det vill säga som det redan var.

Det finns i Sveriges historia rimligen ingen politisk utredning som haft en sådan lyskraft som 1825 års *Uppfostringskommitté* som tillsattes för att utreda skolfrågan. Den kallades gemenligen för Snillekommittén och bland dess 35 ledamöter fanns en rad av landets mest betydande kulturpersonligheter och akademiker, bland andra J J Berzelius, Erik Gustaf Geijer, Hans Järta och Esaia Tegner. Redan 1828 kom den med sitt förslag om att hela utbildningsväsendet skulle reformeras. Dock var oenigheten stor. Flera ledamöter hade reserverat sig och skrev även egna stridsskrifter mot förslaget.

Frågan debatterades under flera riksdagar utan att man kom fram till något resultat, men under 1830-talet kom allt fler att ansluta sig till den liberala linjen. Avgörandet kom förmodligen när Geijer och kronprins Oscar i en tidningsartikel gjorde ett klart ställningstagande för en medborgarskola understödd av stat och kommun. Detta var en del av Geijers ”avfall från konservatismen”. Ett argument som Geijer anförde var att samhället förändrades så att även ”näringsklassen” fick en offentlig roll och därför borde få en bildning utöver sina yrken. Han menade sig ha byggt sin argumentation på föreställningen om en tydlig skillnad mellan dem som styrde staten (den offentliga klassen) och dem som ägnade sig åt näringarna, en skillnad han insåg höll på att försvinna.⁴

Och 1842 kom så folkskolestadgan. Den säger följande:

- I varje stadsförsamling och socken skall det finnas minst en stationär skola med utbildad lärare.
- Skolans ledning skall bestå av en skolstyrelse med kyrkoherden som ordförande.
- Varje skoldistrikt är skyldigt att inrätta skollokaler.
- Det skall finnas statligt finansierade lärarseminarier i varje stiftsstad och i Stockholm.
- Ämnena skall vara läsning, skrivning, räkning, kristendom och biblisk historia, geografi, historia, naturkunskap, gymnastik och sång.
- Barn som undervisas i hemmet skall infinna sig i skolan för att få sina kunskaper och färdigheter kontrollerade.

Som vi ser är det ganska sparsmakat. Mycket lite sägs om skolans organisation, men otvivelaktigt fastslås några viktiga principer. Det införs en läroplikt och det offentliga ansvarar för att det finns tillgång till undervisning (dock ingen skolplikt). Socknarna ansvarar för skolbyggnaderna. Staten ansvarar för lärarutbildningen. Kyrkan har fortsatt stort inflytande och kristendomen är central.

4. Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (2011), *Utbildningshistoria : en introduktion*. Lund: Studentlitteratur. Sid 124.

1878 kom en normalplan, det vill säga en rudimentär läroplan, och 1882 en ny folkskolestadga. Därmed var den politiska processen med att genomdriva och permanenta folkskolan genomförd.

LAND SKALL MED INSPEKTION BYGGAS

Men redan 1861 infördes den statliga *folkskoleinspektionen*. Framför allt ute i landet följdes inte folkskolestadgan så noga. Det var långt mellan skolorna, lärarna saknade utbildning, klasserna var stora och lokalerna undermåliga. Småskolan var en sorts kompromiss, en mindre, lokal folkskola utan utbildad lärare. Denna oordning förvånar inte då Sverige fortfarande var ett fattigt land. En skolinspektion var absolut nödvändig för att genomdriva folkskolan.

Det förekommer att 1842 års folkskolestadga ensam används som förklaring till att Sverige började förvandlas från ett jämfört med övriga Europa efterblivet jordbruksland till ett land med stort välstånd. Den förklaringen räcker naturligtvis inte. Som vi tidigare sett hade det svenska samhället redan börjat genomgå en snabb förvandling. Läskunnigheten var också redan ganska hög tack vare systemet med husförhör och katekesundervisning. På ena eller andra sättet skulle allt bredare grupper ha fått tillgång till utbildning. Men det råder inget tvivel om att folkskolan var en mycket viktig faktor för att skapa det moderna Sverige. Vad som låg i korten redan från början när idéerna om en allmän folkskola började debatteras var föreställningen om ett enhetligt skolsystem. För oss moderna svenskar förefaller det självklart att ett land har ett skolsystem (och i många fall att hela EU ska ha ett skolsystem). Även om vi inte anser att skolorna ska ha en huvudman, ingå i samma organisation eller vara i detalj lika menar vi att det är önskvärt om kurserna kan jämföras och betygen översättas. Att det ska finnas helt olika system med vattentäta skott emellan förefaller absurt. Men sådant var läget när folkskolan infördes och det tog mer än 100 år innan vi till sist fick en enhetsskola i Sverige.

EN DELAD VÄRLD

Därmed övergår vi till den utbildningspolitiskt intressanta frågan om läroverkens utveckling och slutliga avveckling – en process som tog ett århundrade och som fortfarande ger eko i skoldebatten.

En av våra mest kända dikter är ”Spela kula” av Sten Selander. Om man inte känner till bakgrunden är dikten om än inte direkt obegriplig, så i vilket fall en aning patetisk. Varför detta dåliga samvete över några spelkuler? Svaret är att förloraren är just en folkskolegrabb. Han är redan i underläge och förlorar sina få kuler. ”Nu är han säkert en stor, grov karl, som släpar och sliter – jag vet inte var”, skriver Selander som blev doktor i botanik och efterträdde Sven Hedin i Svenska Akademien. Det handlar inte om kulorna, utan om att folkskolegrabbens framtid

redan är utstakad eftersom han går i folkskolan. Det är i dikten också uppenbart att huvudpersonen vet att grabben är en folkskolegrabb och vad det betyder. Han är underlägsen och kan hånas för sin förlust (en jämbördig person som förlorar hånar man inte, då är man en dålig vinnare och fläckar sin egen heder).

Skolans värld blev från folkskolans införande en delad värld. Folkskolan var verkligen en folkutbildning. Den saknade klassiska språk (framför allt latin), logik, dialektik och grammatik, det vill säga det som utmärkte den traditionella lärdomsskolan som syftade till universitetsstudier.

Men varför blev skolans värld så delad? Varför denna skillnad mellan folkskolorna och läroverken?

Skälet var att skolan sedan 1600-talet hade släpat efter den övriga samhällsutvecklingen. 1611 års skolordning pekade ut två typer av skolor: katedralskolorna i stiftsstäderna och provinsialskolorna i vissa andra städer. I katedralskolorna gick man i tolv år, i provinsialskolorna åtta år. Den som hade gått sina åtta år i provinsialskolan kunde gå över till katedralskolans nionde år. Därefter väntade universitetet.

Det rādde naturligtvis ett stort godtycke och stor förvirring inom utbildningssystemet. Adelsbarn undervisades ofta privat. Unga (ibland mycket unga) adelsmän kunde komma till universitetet med sina informatorer. Det fanns ingen central antagning, inga register, gemensamma betygskriterier eller något annat som gav enhetlighet. Universitetslärarna höll inte alltid någon särskilt hög standard. Begav man sig till något utländskt universitet (eller sade sig ha studerat där) fanns få kontrollmöjligheter.

I praktiken existerade denna ordning fortfarande i början på 1800-talet. Av olika skäl lyckades staten under hela 1700-talet inte på allvar få fram någon ny skolordning. Många försök gjordes, men inget lyckades.

1724 års skolordning, som var ett provisorium byggt på 1649 års, gällde fram till 1807. Den från 1649 hade varit relativt framsynt, men 150 år är en lång tid – särskilt om de 150 åren innehåller 1600-talets vetenskapliga revolution och 1700-talets upplysning.

Det som skilde var således inte bara att de statliga läroverken var elitskolor för ett fåtal, medan folkskolorna var tänkta för folkmajoriteten. Läroverken byggde på latinet, religionen hade en central roll, och eleverna skulle bli en del av en elit i ett samhälle format av stormakstiden. De saknade moderna språk, naturvetenskap, ekonomi och annat som krävdes i det moderna industrisamhället.

INSTITUTIONELL TRÖGHET, TYP

Här har vi förklaringen till att det tog 150 år att skapa ett sammanhållet skolsystem i Sverige, trots det svenska samhällets enhetlighet och centralstatens stora inflytande. Skillnaderna i kultur och verklighets-

bild mellan folkskolorna och läroverken var enorma, både i fråga om resurser, elevunderlag och lärarnas bakgrund.

Läroverken hade unikt bildade lärare. Universiteten var små och hade ingen forskningsorganisation. Det fanns således ingen större arbetsmarknad för akademiker. De yrken och branscher vi har i dag som kräver medarbetare med universitetsexamen existerade knappast. Att bli läroverkslärare var således den vanligaste karriärvägen. Vid läroverken fanns ofta 6–8 disputerade lektorer och många adjunkter hade också doktorsexamen. De svenska läroverken hade fler disputerade lärare än universiteten.

Folkskolan bör dock inte betraktas som ett skolsystem för underklassen. Ungefär 90 procent av eleverna gick i folkskolan. Det säger sig självt att underklassen inte utgjorde 90 procent. Inte heller bestod överklassen av 10 procent. De statliga läroverken rekryterade sina elever från städernas medelklass. Vid tiden för folkskolans införande var det inte heller så att karriärvägarna enbart var statsförvaltning. Men de 10 procenten tillhörde definitivt den nya socioekonomiska grupp som utgjordes av borgarklassen.

Skillnaden bestod fram till våra dagar. 1965 var det bara 12 procent av ungdomarna mellan 15 och 19 år som gick på läroverket. I dagens gymnasieskola går närmare 100 procent.

Innan vi går vidare vill jag göra en liten sammanfattning för att i någon mån rensa bort anledningar till frågor och förvirring som ovanstående redogörelse kan ha orsakat. Det är svårt att beskriva det svenska utbildningssystemet av det enkla skälet att det är komplext (med ett vänligt ord, man skulle lika gärna kunna säga spretigt och ogenomtänkt).

Mellan 1842 och 1849: Det fanns folkskolor (dead end, det vill säga det gick inte att läsa vidare) och läroverk av två typer. Lärdomsskolan (mycket latin) och apologistskolan (ganska lite latin) som var mer praktiskt inriktad med matematik och naturvetenskap. Från lärdomsskolan kunde man gå vidare till gymnasiet (mer latin) som ledde till universitetet.

Efter 1878: Det fanns folkskolor (dead end) och en sorts läroverk med tre grundår (inget latin) och därefter linjeuppdelning mellan helklassisk linje (latin, grekiska), halvklassisk linje (latin) och reallinje (inget latin, mer matematik och naturvetenskap). Folkskolan var här sexårig, medan läroverken var tolvåriga. För att krångla till det lite extra fanns det även ett åttaårigt läroverk för flickor.

Efter 1894: Folkskola sex år (utom i Skåne där den alltid hade varit sjuårig), men nu kunde man efter tredje året gå över till läroverket som fortfarande var tolvårigt. Läroverket för flickor var nu elvaårigt.

Efter 1905: Folkskola sex år, men som medgav att man gick över till det sexåriga läroverket (realskolan) efter tre år och tog en realexamen. Man kunde också gå vidare till det treåriga gymnasiet och ta studentexamen. Nu kan vi se rudimentet till vår tids system med nioårig grundskola och treårigt gymnasium.

Efter 1909: Folkskola sex år, och därefter kunde man välja kommunal mellanskola fyra år, realskola fyra år (realexamen) eller tre år, och därefter gymnasium (studentexamen).

Efter 1927: Folkskola sex år, men man kunde gå till realskola (och gymnasium) för flickor eller flickskola efter fyra år. Pojkar kunde också gå till realskolan efter sex år och hade därefter två olika gymnasielinjer att välja på; tre- eller fyraårigt. Här fick också flickorna tillgång till läroverken, dock inrättades särskilda flickläroverk så att pojkar och flickor även fortsättningsvis gick i olika skolor. Undantaget var ett fåtal skolor, både kommunala och privata, med samundervisning. Dessa kallades samskolor, en beteckning som lever kvar i många skolnamn ("sammis").

Som ni ser kunde man alltså fortfarande ta en realexamen som inte ledde vidare till universitetsstudier. Man kunde också gå enbart folkskola. Dock var folkskolan som dead end avskaffad redan 1894. Men, och detta är ett viktigt men, eleverna måste fram till 1909 göra valet redan i tioårsåldern. Efter 1909 skedde valet i 14-årsåldern, vilket nog gav helt andra möjligheter för unga män med läshuvud. Läroverken var ju inte på något sätt skolor för överklassen – men de låg i städerna, och utan effektiva kommunikationer utestängde detta en ganska stor del av eleverna på landsbygden eller på mindre orter. För att kunna studera krävdes det ofta att man bodde inackorderad på studieorten, något som är rimligt för en 14-åring, men knappast för en tioåring.

Det fanns också en flora av andra skoltyper. Folkhögskolorna är trots namnen inte en del av arbetarrörelsen utan av bonderörelsen. De tillkom i samband med 1862 och 1866 års riksdagsreformer som gav en stark representation av självägande bönder i landstingen och andra kammaren. Folkhögskolorna inrättades som en sorts folklig ämbetsmannautbildning.

Under 1800-talet tillkom också yrkesutbildningar i form av hantverksskolor, slöjdskolor, tekniska institut, handelsinstitut och liknande. Chalmers, Tekniska högskolan och Handelshögskolan kommer från den traditionen. Tekniska elementarläroverk inrättades av staten och där kunde man ta en teknisk studentexamen och komma in på en teknisk högskola. Lantbrukshögskolorna i Alnarp och Ultuna tillkom också under denna tid.

Sammanfattningen ovan ger kanske inte någon större klarhet, men visar en tydlig tendens: reformerna går i riktning mot att fler elever ges allt större möjligheter att plugga vidare.

ENHETSSKOLANS SEGER

Under 1960-talet slutfördes denna process genom 1962 års stora skolbeslut.

Folkskolan, realskolan och flickskolan avskaffades och ersattes med en nioårig kommunal grundskola. Därmed var det gamla parallellskole-systemet avskaffat.

Namnet ”grundskola” var viktigt. Andra namn diskuterades, men avvisades därför att de hade olika historiska kopplingar, medan grundskola var en helt ny term.

Det skulle finnas tre stadier: låg, mellan och hög.

Kristendomsundervisningen skulle vara objektiv och inte konfessionell.

Årskurs 9 skulle vara uppdelad på nio linjer varav en gymnasieförberedande, fyra teoretiska som inte var gymnasieförberedande och fyra yrkesinriktade. Detta ändrades mycket snabbt då en majoritet valde den gymnasieförberedande linjen medan andra valdes av så få att de inte kunde genomföras.

Läroverkssystemet var således uppdelat mellan grundskolans högstadium och den nya gymnasieskolan, som dock hade kvar en del grunddrag från läroverkstiden med hel- och halvklassisk linje, naturvetenskaplig linje och samhällsvetenskaplig linje samt fyraårig teknisk linje. Det fanns också några tvååriga, yrkesförberedande linjer. Men riktningen var tydligt utstakad. Alla skulle gå i en gymnasieskola som gav möjlighet att fortsätta till universitetet.

Debatten från 1800-talet och det tidiga 1900-talet om riskerna med att utbilda folkflertalet i onödan eller till arbetslöshet var i stort sett försvunnen. I stället hade myndigheterna, genom exempelvis intelligenstagningar bland värnpliktiga, börjat uppmärksamma de många intelligenta personer från de breda befolkningslagren som utbildningssystemet misslyckades med att fånga upp. Detta är bakgrunden till den i dag totalt felanvända termen ”begåvningsreserven” som ursprungligen avsåg just en stor grupp intelligenta människor vars förmågor inte utnyttjades fullt ut och som var ett av skälen till skolreformen 1962. Både akademiker och politiker insåg att samhället och ekonomin gick mot allt mer avancerad produktion som skulle kräva att allt fler hade högre utbildning.

Det hör till saken att enhetsskolan fått oförtjänt kritik för att vara en anledning till minskande utbildningskvalitet och allt sämre kunskaper. Men ingen kan rimligen önska tillbaka parallellskolesystemet eller inbilla sig att vi kan klara ett modernt samhälle med något tiotusentals universitetsstudenter. Den gamla ”bildningsskolan” som byggde på latin och ett klassiskt bildningsideal försvann för övrigt långt innan 1960-talet.

När det gäller samhällseliten började under 1800-talet latinets ställning ifrågasättas till förmån för mer praktiskt inriktade kunskaper. Det ledde till en utdragen pedagogisk/ideologisk strid som pågick i över 100 år.

Det fanns framför allt två skäl till latinets starka ställning. För det första var det ett gemensamt språk för den akademiska/religiösa eliten. Att inte kunna latin var som att inte kunna engelska i dag. Eller värre, engelskan har åtminstone lite konkurrens av franska, tyska och spanska som någon form av världsspråk. Grekiskan var ingen konkurrent till latinet. Den var nödvändig för teologer, filologer och andra språkvetare

men hade inte alls latinets ställning som vetenskapens gemensamma språk. För det andra ansågs latinet inta en särställning i bildningssammanhang. Det fanns en föreställning om att bildning byggde upp och förutsatte vissa karaktärsegenskaper som noggrannhet och uthållighet tillsammans med logik samt förmåga till systematiskt och strukturerat tänkande. Latinstudier ansågs vara särskilt lämpade för att träna dessa egenskaper – de tränade sinnet ungefär som gymnastikövningar tränade musklerna.

Låt oss nu ta en titt på politiken och min ursprungliga fråga om varför skoldebatten präglas av så mycket nostalgi. Ta en titt igen på citatet i början av kapitlet, på sidan 4. Det är kostligt i sin tanklösa föreställning om hur skolan var förr. Prins Eugen hade ju inte utsmyckat väggarna i alla skolor. Han hade utsmyckat väggarna i *några* skolor. Jag gick i en av dem – Östermalms gymnasium (eleverna envisas med att kalla skolan "Östra Real" eftersom det namnet är äldre och således antas vara finare, men "gymnasium" är som vi sett benämningen på den traditionellt finare skolformen...).

En del av mina skolkamrater var n:te generationens östermalmare, hade tjusiga och ovanliga namn och hälsades entusiastiskt i början av terminen av de äldre lärarna: "Men va'wooolit, jag hade din farfar i tyska..."

Det är för övrigt tveksamt om Östermalms gymnasium verkligen var vackrare än många av mina kamraters hem.

FORNTIDEN ÄR NÄRA

Detta var alltså mindre än tio år efter det att den sista studentexamen hade hållits, och bara ett par decennier sedan Östra Real hade varit ett av de läroverk där kring 15 procent av eleverna gick. På ett par decennier hade Sverige gått från att vara ett samhälle med en smal bildningselit med rötterna i läroverkssystemet, till ett land med högre utbildning tillgänglig för folkflertalet och där nästan alla gick i gymnasiet.

Därmed har vi en hypotes om varifrån nostalgin i den utbildningspolitiska debatten kommer. Den utbildningsdebattör som i dag går i pension vid 65 års ålder tog studenten för drygt 45 år sedan, det vill säga 1967. Rätt många av dem som präglade skoldebatten har med säkerhet tagit studenten 1957 eller till och med 1947. Att de tagit studenten är ett enkelt antagande. Få människor blir skoldebattörer utan att ha gått på universitetet och således har de också gått hela eller den senare delen av sin skoltid på läroverket.

Observera att det inte handlar om någon form av marxistisk klassanalys. De som gick på läroverket under efterkrigstiden kom förvisso från en relativt välmående del av befolkningen. Men de kom inte från någon enhetlig överklassmiljö eller förmögna familjer i största allmänhet. Snarare sorterades de utifrån att det var lättare att gå på läroverket om man bodde i eller i närheten av en stad där det fanns ett läroverk.

Många var socialdemokrater eller vänsterradikala och det fanns också stipendiesystem som gjorde att smarta men fattiga ungdomar kunde studera på läroverket.

Däremot är det alldeles klart att det fanns socioekonomiska grupper och subkulturer – mer eller mindre formaliserade och identifierbara – som hade olika status, inflytande och attraktivitet. Vidare var det mer eller mindre lätt att bli en del av olika grupper, och mer eller mindre lätt att passera från en grupp till en annan.

De som började på läroverket blev snabbt socialiserade in i en stark grupp med en tydlig och positiv identitet. Det är inte konstigare än att bli en del av ett idrottslag, en supporterklubb, ett politiskt parti, ett företag, en församling eller sitt kompani och regemente. Det är naturligt, det är mänskligt och det är (för det mesta) positivt att bli en del i en grupp och känna samhörighet, stolthet och lojalitet.

Men det finns samtidigt skäl att vara medveten om vilken identitet och vilka värderingar som vidarebefordrades i läroverkssystemet. I Östermalms gymnasium fanns mycket av det gamla kvar, inte bara i form av en monumental byggnad utan även i de äldre lärarnas mentalitet och världsbild. Jag minns att rektorn, som var en elegant kvinna, en gång avslutade ett anförande i aulan med ett kacklande skratt och orden ”sköt er nu, så ni inte blir sopåkare allihopa!”.

Det var inte bara Östra Real som hade ”karaktär”. Min kompis som gick på Norra Latin kan berätta om sina kufiska, men disputerade och briljanta lärare, och om hur man kunde få åka med upp på vinden och ”hälsa på mumien”. Det var exakt detta. Skolan hade i sin ägo en liten mumifierad flicka från Egypten, som någon elev hade skänkt till skolan för länge sedan, och att få komma med upp på vinden och hälsa på henne var en sorts belöning. Om ni inte tror på detta kan jag rekommendera google: sök på ”mumie”, och ”norra latin” – en sällsam värld öppnar sig ...

Ett annat inslag i den starkt borgerliga kulturen på läroverken, och särskilt på gymnasierna, var gymnasieföreningarna. Humanistiska föreningen, teaterföreningen, konsertföreningen, litteraturklubben och liknande, var en viktig del i elevernas vardag. Dessa föreningar hade sina egna stadgar, valde in sina medlemmar och hade hög status. De bidrog ytterligare till att ge eleverna social träning och förberedelse för att kunna föra sig i ett borgerligt umgängesliv.

Studentexamen var en viktig del. Den fyllde också funktionen i skolsystemet att upprätthålla kvalitet och enhetlighet. De statliga censorerna reste runt mellan flera skolor, de såg brister och skillnader och de kunde reda ut problem och ge råd.

Den som inte tror att gamla traditioner och identitetsskapande ritualer har betydelse och vårdas kan ta en titt på dagens studentfestligheter. 45 år efter den sista ”riktiga” studentexamen påminner studentmössorna om amiralsmössor från någon bananrepublik och festligheterna är större än någonsin. När min far tog studenten vid läroverket i Göteborg

(han var bondgrabb och hade stipendium) firade han och några vänner med att gå på kondis och ta en sockerdricka – något som betraktades som fullt normalt och proportionerligt.

Även på dagens universitet odlas en sorts nostalgiska drömmar med studentsånger, fester, punsch, frackar, latinitat, ritualer och mytbildning om gamla professorer. En gång bidrog detta till att göra män av pojkarna. I dag är det nog ofta tvärtom.

FRÅN ELIT TILL MASSA

Missförstå mig nu inte. Ingenting av detta är dåligt. Traditionerna och föreställningen om att man tillhörde en utvald grupp gav säkert en känsla av att det var meningsfullt att prestera, att ta ansvar och att förkovra sig. Att människor från ganska enkla miljöer får systematiska och djupa kunskaper, börjar läsa god litteratur, tänka, skriva, gå på teatern och delta i samhällsdebatten är bra. Att ett skolsystem förmår utveckla en elit är bra. Det enda som är värre än ett land med en intellektuell elit är ett land utan en intellektuell elit. Men om dessa föreställningar får prägla dagens skoldebatt blir slutsatserna av debatten förmodligen felaktiga. De kommer nämligen från en tid då mellan 5 och kanske 15 procent av befolkningen hade någon form av utbildning förutom att kunna läsa, skriva, hantera de fyra räknesätten och lite översiktliga kunskaper om var man bryter malm, huvudstäder, floder och myter från det heliga landet.

Dagens Sverige behöver den massutbildning vi har. Alla behöver gå i skolan i minst 12 år, och dagens gymnasium är i praktiken en del av grundskolan. En stor del av eleverna måste gå vidare till högskolan. I gengäld blir en högskoleexamen något som i allt väsentligt liknar den gamla tidens studentexamen men med mindre bredd och större specialisering.

Edward Conard skriver i sin bok *Unintended consequences*⁵ att ett viktigt skäl till att USA historiskt sett har haft hög tillväxt är att det redan tidigt under 1900-talet var en stor andel av eleverna som gick på high school. Dessa skolor motsvarade i praktiken våra läroverk men var tillgängliga för en större del av befolkningen. I dag är den skillnaden utjämnad när det gäller andel av befolkningen. Det som fortfarande skiljer är den tydliga inriktningen i high school när det gäller att få eleverna att gå vidare till college eller universitet. Därför har USA också en stor andel högskoleutbildade. Man bör också komma ihåg att alla minsann inte kommer från de stora och välkända elituniversiteten, men att de ändå har en ordentlig utbildning.

Mot den bakgrunden ter sig vår utveckling mot allt fler buskhög-

5. Conard, Edward (2012), *Unintended consequences: Why everything you've been told about the economy is wrong*. New York: Portfolio.

skolor och mindre universitet som fullt rimlig. Högre utbildning är inte längre en angelägenhet för en liten del av befolkningen som ska fylla det borgerliga samhällets institutioner medan den stora massan brukar jorden, står vid löpande bandet eller är hushållerskor. Det är inte heller en angelägenhet för dem som älskar bildning och kultur och kan tänka sig en akademisk karriär. Det är en angelägenhet för alla som vill ha ett rimligt jobb, en rimlig karriär och kunna göra anspråk på att tillhöra medelklassen.

Våra traditionella universitetsorter har helt enkelt inte plats för alla som behöver en högre utbildning. Inte heller har de som i dag behöver en högre utbildning intresse eller fallenhet för att skaffa sig den typ av kunskaper och nätverk som kännetecknade det tidiga 1900-talets universitetsstudenter.

Här är det värt att understryka att tanken på olika yrkesförberedande gymnasielinjer som inte ger högskolebehörighet är föråldrad. Vem tror att någon som inte är anställningsbar efter nioårig grundskola blir mer anställningsbar efter ett eller ett par års gymnasiestudier som inte ens har gett allmän behörighet? Det blir bara ett sätt att hyfsa arbetslöshetsstatistiken på marginalen. Den som är skoltrött gör förmodligen bäst i att jobba i hemtjänsten eller på hamburgerrestaurang några år och sedan ge sig i kast med Komvux.

Ändå förbereds ett förslag på "ettårigt gymnasium" eller "yrkesintroduktion av varierande längd som förbereder för konkreta arbetsuppgifter på arbetsmarknaden" i dag för att kunna sjasättas 2013 eller 2014. Den annars så tydliga Jan Björklund förefaller ha svårt att riktigt förklara vad det handlar om eller vad det ska vara bra för.

Ett viktigt missförstånd i debatten är att de problem vi ser i dagens skola är en konsekvens av enhetsskolan – men många av dessa problem hör snarare samman med den vänstervåg och kulturradikalism som sammanföll med 1962 års skolreform. Det är ett eget forskningsprojekt att avgöra om de två fenomenen är varandras förutsättningar och vilken roll Palme spelade som ecklesiastikminister. I reformen fanns en kompromiss som framtvings av Gunnar Helén och Folkpartiet, nämligen linjeuppdelningen i nionde klass. Den kollapsade dock omedelbart, vilket torde ha spelat Palme i händerna.

Men det är ostridigt att enhetsskolan löste en rad problem och var nödvändig för att ge Sverige ett modernt, allmänt och flexibelt utbildningssystem. Framför allt var enhetsskolan ett svar på en förändring som redan höll på att ske, nämligen marschen mot kunskapssamhället. Som vi tidigare sett ökade antalet elever som gick på läroverken mycket snabbt efter andra världskriget. De existerande läroverken var för få och det traditionella sättet att genomföra studentexamen med skrivningar och muntliga förhör gick inte att upprätthålla. Var skulle man till exempel hitta hundratals eller tusentals nya censorer som skulle övervaka examinationerna i dagens samhälle där nästan alla går i gymnasiet? Och vem skulle betala? Censorerna var typiskt sett profes-

sorer eller motsvarande som tänktes bidra till en hög och jämn nivå på verksamheten.

Man kan konstatera att Jan Björklund som sentida efterträdare till Gunnar Helén lyckas profilera Folkpartiet i skolfrågor genom att spela på den konservativa nostalgin – en linje helt på tvärs med Folkpartiets normala vurmande för alla tänkbara kulturradikala idéer, från SIA-skolan⁶ och framåt. Föreställningen att det var bättre förr är kraftfull – särskilt på skolområdet.

En viktig revolution som inte var ett beslut utan ett icke-beslut är att enhetsskolan blev en skola utan examination, kuggning och kvar-sittning. Det krävs inte mycket fantasi för att inse vilken apparat som skulle ha krävts för att genomföra studentexamen med statliga censorer för det antal gymnasieelever vi har i dag. Inte heller är det svårt att tänka sig det kaos som skulle ha skapats om kuggade elever skulle ha fått gå om en eller flera klasser. Detta hanteras i dag genom Komvux – kanske inte så bra, men definitivt på ett rimligt sätt.

Att den svenska skolan måste bli bättre är helt klart. Att erfarenheter från tidigare skolsystem kan vara värdefulla är också helt klart. Men det är viktigt att inse att oreflekterad nostalgi inte är särskilt värdefull i sammanhanget.

Prins Eugen kommer aldrig att smycka några fler skolväggar. Det går att skapa fantastiska skolor honom förutan.

6. SIA-skolan visar att borgerliga regeringar inte är en garanti mot vansinne på skolområdet, eller som Göran Hägg skriver i tidningen *Axess*:

”Minns någon SIA-skolan som stadfästes av jämviktsriksdagen 1976? ’Skolans Inre Arbete’, som skulle hålla barnen på plats hela dagen under lek och sport och utan klassrumsväggar. Med enstaka avbrott för praktikarbete eller årskurslösa gruppstudier när andan föll på. Eller LGr 80? Den nya läroplan för grundskolan som avskaffade alla ämnen utom språk och matematik och ersatte dem med två block, ’SO’ och ’NO’, eftersom ’tillvaron inte är ämnes-indelad’. Det var den plan som även avskaffade historien och istället införde momentet ’Människans verksamhet – tidsperspektivet’, där man skulle läsa sin egen, släkts och sin orts historia och därmed bli mogen att möta en globaliserad kultur.”

Hägg, G. (2008), Svenska skolans uppgång och fall. *Axess*, nr 8.